

İBDÂ'

(الإبداع)

Örneksiz olarak
yaratma anlamında
bir terim
(bk. YARATMA).

İBDÂ'

(الإبضاع)

Kârın tamamının
sermaye sahibine ait olması şartıyla
işleticiye sermaye verme
anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte **bad'** "kesip ayırmak, âşikâr olmak, açıklamak", bu kökten türetilmiş **ibdâ'** da diğer anlamlarının yanı sıra "bir malı sermaye olarak vermek" mânâsına gelir. İslâm hukukunda ise **ibdâ'** (mübâdaa) hukukî bir işlem türü olup "bir kimsenin kârı tamamen kendisine olması şartıyla bir kimseye işletmesi için sermaye vermesi" şeklinde tanımlanır (*Mecelle*, md. 1059). Sermaye sahibine **mübdi'**, işleticiye **müstebdi'** denilir. **Bidâa** kelimesi de genelde ticarî eşya, özelde **ibdâ'** yoluyla işletilen sermaye, bazan da **ibdâ'** akdi anlamında kullanılır.

İbdâ', hukuk tekniği açısından müstakil bir hukukî işlem niteliğinde görünmekle birlikte fûrû-i fıkıh kitaplarında ayrı bir başlık altında bağımsız bir akid türü olarak ele alınmayıp şirket ve mudârebe bölümlerinde bu hukukî işlemlerin bir türü veya akdî şartı olarak ele alınarak cevazı tartışılır. Bazan da büyü, vedîa, emanet gibi bölümlerin fer'î meseleleri incelenirken konuyla ilgisi oranında temas edilir. Bununla birlikte **ibdâ'**, şirket ve mudârebe akidlerinin bir türü değil ayrı bir hukukî işlem olarak görülmelidir. Nitekim mudârebe akdinde kâr ve riskin dengeli bölüşümü esas olduğundan kârın taraflardan birine tahsisi doğru bulunmaz. Böyle bir şart ileri sürüldüğünde fakihlerin bir kısmı akdin karz veya **ibdâa** dönüşeceği, bir kısmı da fâsid veya bâtil olacağı görüşündedir. Tarafların başlangıçta **ibdâ'** akdi yapıp kârın tamamının sermaye sahibine ait olmasını sağlamaları câiz görülürken mudârebeye böyle bir şartı meşrû saymamaları, fakihlerin lafız ve şekilci tutumuyla değil mudârebe akdinin hukukî yapısının korunması ve tarafların bilgisizlik veya dikkatsizlikten doğabilecek zararlarının önlenmesi konusundaki

gayretleriyle açıklanmalıdır. Doktrinde böyle bir ayırım yapıp **ibdân** literatürde tâli bir hukukî işlem ve akdî şart olarak ele alınmasının asıl sebebi, bunun ticarî hayatın tabii gelişimi içinde ortaya çıkmış yaygın bir akid türü olmaktan ziyade yetim ve vakıf mallarını, kimsesiz ve yardıma muhtaç kimselerin yararını korumaya yönelik, hayır ve sevap kazanma özelliği ön planda olan istisnâî bir usul olmasıdır. Nitekim Kur'an'da yetimlerin haklarının korunup gözetilmesine vurgu yapıp onlar için en yararlı ve güzel olan neyse onun tavsiye edilmesi (el-Bakara 2/220; el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34), hadislerde de her yıl ödenecek zekâtla zaman içinde erimemesi için yetim mallarının en iyi şekilde işletilmesinin öğütlenmesi (*el-Muvatta'*, "Zekât", 21), ileri dönem fakihlerince yetim mallarının **ibdâ'** veya mudârebe yoluyla işletilmesinin şer'î delilleri olarak tanıtılmıştır (Serahsî, XXII, 19-20).

İbdâ' akdinin kuruluşu ve hukukî sonuç doğurması, şirket ve mudârebe akdinin İslâm hukukunda tâbi olduğu genel kullardan farklılık göstermez. Mahiyeti itibariyle bağlayıcı olmayan, tek taraflı, rızâî ve isimli bir akid olan **ibdâ'** emanet akidleri grubunda yer alır. Akdin unsurlarını taraflar ve akdin konusu teşkil eder. **İbdâ'**da veren taraf mâlik, şirket ortağı ve mudâribdir; alan taraf ise karşılıksız çalışmayı kabul eden kimsedir. Yolculuk, nakliye gibi işletme masrafları da işletene aittir. Taraflarda bulunması gereken nitelikler, benzer yanları bulunan vekâlet ve mudârebe akdinin taraflarında aranan özellikler gibidir.

İbdâ' akdi, İslâm hukukçularının geneli tarafından karşılıksız tevkil şeklinde kabul edilmiştir. Bununla birlikte **ibdân** vekâletten farkının ortaya konmasında bazı zorluklar vardır. Meselâ vekâlette vekil olunan malın mâlumuğu şart iken **ibdâ'**da şart olmaması, niyâbetin sahih olduğu her konuda vekâletin geçerli görülmesine karşılık **ibdân** sermaye sahibinin işleticiye verdiği malla sınırlı olması, vekâlette göre daha az şekli bir ilişki tipi gibi görünmesi, ayrıca teberru ve hayır işleme amacının ağırlık taşıması onu vekâletten kısmen ayırıcı hususlardır. Bu sebeple **ibdâ'** vekâlet benzeri bir akid olarak niteledirenler mevcuttur (Udovitch, s. 102). Bir başka ifadeyle **ibdâ'**, ticarî amaçla verilen ücretsiz bir vekâlet türünün özel adıdır.

Bazı Mâlikî fakihleri ücretle de **ibdâ'** yapılabileceğini savunmakla birlikte **ibdâ'**da aslanan işçinin karşılıksız (teberruan) iş görmesidir. Bir şahsın veya şirketin bazı mallarının ticarî idaresi güven ve sadakat sınırları içinde kendisine bırakılan müstebdi' (işletici) ücretsiz vekil (vekîl-i müteberri') konumundadır; ne kazançtan pay alabilir ne de bir ücrete hak kazanır. Kendisi emin, elindeki mal da emanet statüsünde olduğundan kusuru olmaksızın sermayeye gelecek zarardan da sorumlu tutulmaz; zarara sermaye sahibi katlanır. **Bidâa** veren şirket ise ortaklardan her biri şirket malından **ibdâ'** akdi yapabilir; ancak Şâfiî mezhebine göre bunun için diğer ortakların izni şarttır. Mudârebe şirketinde ise işletici (mudârib), mudârebe malını **ibdâ'** yoluyla başkasına vererek işlettirebilir. Bununla birlikte teoride mümkün görünen bu usulün uygulamada olabilirliğini büyük ölçüde örtfe yaygın olup olmaması belirler. Nitekim Hanefî hukukçularından Kâsânî, **ibdâ'** tüccarlar arasında yaygın bir âdet ve tabii bir kazanç yolu olarak tanıtır. Ona göre mudârebe işleticisi ücretle işçi çalıştırmaya yetkili olduğuna göre böyle bir bedel ödenmesini gerektirmeyen **ibdâ'** öncelikli olarak yapabilir (*Bedâ'î*, VI, 87).

Mudârebe akdinde olduğu gibi **ibdâ'** da akid konusunun gerçekleşmesi, fesih, ölüm, tarafların akid ehliyetini yitirmesi, akid mahallinin helâk olması gibi sebeplerle son bulur. Mübdi' vefat edince, müstebdi' bu vefatı bilsin veya bilmesin **ibdâ'** akdi kendiliğinden sona erer.

İbdân Ortaçağ ve Yeniçağ'da tüccarlar arasında geniş bir uygulama alanı bulması karşılıklı güven ve dostluktan ziyade ortak ihtiyaçlar sebebiyledir. Gerçekten Eski Kahire'de bir sinagogun mahzeninde bulunan ve özellikle Fâtımî devri ticarî hayatı hakkında bilgi veren Genize belgeleri, **ibdân** Ortaçağ alışveriş teknikleri içinde önemli bir uygulama alanı bulduğunu gösterir. Nitekim Goitein, "gayri resmî ticarî iş birliği" diye tarif ettiği bu uygulamanın XI. yüzyıl İslâm dünyasının Akdeniz ticaretinde merkezî bir rolü olduğunu tesbit etmiştir (*A Mediterranean Society*, I, 164-169). Uzak bölgelerle ticarî ilişki içinde olan gezgin tâcirlerin zaman zaman bu bölgelerdeki meslektaşlarının iş birliği ve yardımına ihtiyaç duyduğu ve bu sebeple onlara başvurduğu, kendisine

ihtiyaç duyulan bir zamanda da aynı şekilde arkadaşının işi için çaba harcadığı olurdu. Bunun yanında ibdân akrabalar arasında rastlanan bir akid olduğuna da işaret edilmelidir. Benzer bir akdin Ortaçağ Batı ticaretinde de uygulandığı ileri sürülmesine rağmen ibdân İslâm hukukuna ait bir akid hüviyeti taşıdığı söylenbilir.

Mecelle'de tarifi verilen, şirket ve müdârebe akidleri içinde muhtelif hükümlerine temas edilen ibdân Osmanlı uygulaması hakkındaki bilgiler sınırlıdır. *Mecelle* şârihlerinden Hacı Reşid Paşa, Osmanlılar'ca erdemli ve olgun kimselelere "bidâalı zattır" denildiğini, fakat şirketlerin sermayesine "bidâa" denilmesinin pek nâdir ve "sermaye" tâbirinin örf-i âmm olduğunu söyler (*Rûhu'l-Mecelle*, VI, 9).

Galata Şer'iyye Sicilleri'nde nâdiren rastlanan bidâa kelimesiyle ibdâ' akdi değil ticarî sermaye kastedilir. Osmanlı devri fetva mecmualarında da çok sayıda olmamakla birlikte ibdâa ilişkin fetvalara tesadüf edilir. Ali Haydar Efendi kâr paylaşımında üç ayrı usulün muhtemel olduğunu, bunların da kârın belli bir oran dahilinde taraflar arasında paylaşımını içeren mudârebe ile kârın işletene ait olduğu karz ve kârın sermaye sahibine bırakıldığı bidâa (ibdâ') şekilleri olduğunu ifade eder (*Dürerü'l-hükkâm*, III, 227). Öte yandan literatürde para vakıflarıyla ilgili teorik tartışmalarda nukûd-i mevküfenin işletilme şekilleri olarak mudârebe ve bidâa usullerine sık sık atıf yapılmakta, konuyla ilgili olarak da Züfer b. Hüzeyl'in görüşü zikredilirken vakfedilen paranın nasıl işletileceği sorusuna verdiği cevapta mudârebe ve bidâa usulleriyle işletilip elde edilen kârın şart edildiği ve sarfedileceğini söylediği kaydedilmektedir (Kâdîhan, III, 311-312). Ancak uygulamada yüksek risk taşıyan bu gibi işlemlerin Osmanlı toplumunda pek yaygınlık kazanmadığı, para vakıflarının işletilmesinde daha çok sabit bir gelir temin eden muâmele-i şer'iyye uygulamasının ağırlık kazandığı, aynı durumun yetim mallarının işletilmesinde de söz konusu olduğu söylenebilir (Özcan, s. 74-75, 86-87). Buna istisna teşkil edebilecek bir uygulama olarak bazı vakfiyelerde, vakfedilen paranın yönetim ve işletilmesinin (tevlîyet) "hasbî" olarak ya da "meccanen" bir şahıs ya da topluluk tarafından üstlenilmesinin

şart koşulduğu ve dolaylı biçimde ibdâ' (bidâa) usulüne atıfta bulunulduğu görülmür.

BİBLİYOGRAFYA :

- el-Muvatta'*, "Zekât", 12, "Kırâz", 12; Sah-nûn, *el-Müdevvene*, V, 72-73, 75-77, 89, 103-104; Mâverdî, *el-Muqârebe* (nşr. Abdülvehhâb Havvâs), Kahire 1409/1989, s. 178-180; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332/1913, V, 176; Serah-sî, *el-Mebsût*, XXII, 19-20, 24-25, 32, 132; Kâ-sânî, *Bedâ'i*, VI, 68, 71, 83-84, 87; Kâdîhan, *el-Fetâvâ*, III, 162-166, 311-312; Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, III, 202, 204, 212; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî), Kahire 1992, VII, 130, 136, 140, 142-143, 161, 187-188; Bâbertî, *el-İnâye* (İbnü'l-Hümâm, *Fet-hu'l-kadir* içinde), Bulak 1318, VII, 58, 64, 81; Bezzâzî, *el-Fetâvâ*, II, 480-481; III, 75-76, 79, 201-202; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 312; Şirbinî, *Muğnî'l-muhtâc*, II, 215, 312-313; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, V, 226; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, IV, 285; Yenişehirlî Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, İstanbul 1266, s. 489, 490-491; Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l-fetâvâ*, İstanbul 1265, s. 436; İbn Âbidînâzâde, *Qurretü'l-uyûni'l-aşyâr*, Kahire 1404/1984, VII, 294, 297, 307; *Mecelle*, md. 1059, 1351, 1379, 1414; Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, İstanbul 1328, VI, 9-10; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, III, 227, 647, 715, 721, 724, 728, 734; Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara 1958, s. 180; S. D. Goitein, *A Mediterranean Society, The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Berkeley-Los Angeles 1967, I, 164-169; Abraham L. Udovitch, *Partnership and Profit in Medieval Islam*, Princeton 1970, s. 101-104, ayrıca bk. İndeks; Zekerîyyâ Muhammed el-Fâsîh el-Kudât, *es-Selem ve'l-mudârebe min 'avâmil-i't-teysîr fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, Amman 1984, s. 318-319; Bilmen, *Kamus*², VII, 57, 86, 101, 105; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 837, 849-850, 855; Murad Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993, s. 70-71; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Mülkesesi*, İstanbul 1996, s. 224; İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul 1996, s. 170; Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi (m. 1520-1566/h. 926-974) Üsküdar Para Vakıfları* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 74-75, 86-87; Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İstanbul 1998, s. 83-84, 189-192, 218; Hamdi Döndüren, "İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi", *İslâmî Araştırmalar*, VI/1, Ankara 1992, s. 17-31; *Mu.F.*, "İbdâ'", I, 172-178.

FETHİ GEDİKLİ

İBDÂL

(bk. BEDEL).

İBDÂL

(الإبدال)

Arap dilinde ve kıraatlerde bazı kelimelerdeki harf değişimlerini belirten terim.

Sözlükte "karşılık" anlamındaki *bedel* (bidl) kökünden türeyen *ibdâl* "dönüştürmek, bir şeyin yerine başkasını getirmek, özüne dokunmaksızın bir şeyi diğer bir şeye çevirmek" demektir (*Lisânü'l-Arab*, "bdl" md.). Terim olarak ise kelimeye telaffuz kolaylığı ve akıcılık sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç veya sıfatça ona yakın başka bir harfi getirmeyi ifade eder. Atılan harfe *mübdel minh*, onun yerine getirilene de *mübdel* veya *bedel* adı verilir: اصنع ← اصطنع، مدح ← مده gibi. Dilde yapı ve anlam bakımından birbirine yakın ve eşdeğer olan birçok kelimenin ortaya çıkmasına yol açan bu tür dönüşümler için "bedel-mebdül, kalb-maklûb, muhavvel, müdâraa, teâkub-muâkabe-i'tikâb, nezâir" gibi kelimeler de kullanılmış, ancak "iştikâk, iştikâk-ı kebir" tabirleri yerinde bulunmamıştır (*Kitâbü'l-İbdâl*, neşreden giriş, I, 7). Değişen harflerden biri veya her ikisi illet harfi ya da hemze olan ibdâl çeşidine "i'lâl" denildiği gibi bazı dil âlimleri idgamı ve fiil çekimlerindeki değişimleri de bir tür ibdâl saymışlardır. Dilciler ve kıraat âlimlerinin bir kısmı, bâ harfinden önce gelen sâkin "nûn"un (veya tenvin) "mîm"e dönüştürülmesine de genel bir adlandırmayla ibdâl derken kıraat ve tecvid âlimlerinin çoğu bunun için "iklâb" terimini tercih etmiştir: أنبهم ← أمبهم، صم بكم ← صم بكم gibi. Dili bağımlılıktan kurtaran, ona serbestlik ve akıcılık kazandıran, mâna ve şekil yönünden güzelleştirip zenginleştiren morfolojik ve fonetik bir olgu olan ibdâl, kıyasî değil semâî olmakla birlikte ona götüren sebebin ya zaruret veya söyleyiş kolaylığı sağlamak ya da sanat gereği olduğu belirtilir (İbn Cinnî, *Sırru şınâ'ati'l-râb*, I, 78).

Harflerin dönüşümü için ibdâl terimini ilk defa Asmaî'nin (ö. 216/831) kullandığı kabul edilir. Daha sonra lugavî ibdâl ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. İbnü's-Sikkî'tin *el-Ğalb ve'l-ibdâl*, Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin *el-İbdâl ve'l-mu'âkabe ve'n-nezâ'ir*, Ebü't-Tayyib el-Lugavî'nin *Kitâbü'l-İbdâl* (*Kitâbü'l-Hurûfi'l-müte'âkıbe*) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. İbdâlin her harfle yapılabildiği görüşü az